

crkva u svijetu

OSVRTI I PRIKAZI

POGLED U MARULIČEV EVANĐELISTAR

Marko Marulić: *Evangelistar — Evangelistarium, sv. I—II*. Izdavač Književni krug, Split, 1985.

Drago Šimundža

Renesansni mislilac, teološki pisac, pjesnik i književnik Marko Marulić (1450—1524) stoji čvrsto u temeljima naše književne baštine i, šire, naše i evropske misli i kulture. Pisao je na hrvatskom i latinskom, uspješno u poeziji i prozi. Iako su mu se neka djela izgubila, bibliografija njegovih sačuvanih radova obuhvaća zamašan projekt i plodno ostvarenje visoko naobraženog erudita, pjesnika, mislioca i teološkog pisca.

Zahvaljujući poduzetosti Književnog kruga u Splitu naša će javnost dobiti sabrana djela oca hrvatske književnosti, te ćemo po prvi put latinski dio Marulićeva opusa moći čitati u njegovu i našem materinskom »hrvatskom« jeziku, u vrsnu prijevodu prof. dr. Branimira Glavičića. Nakon *Davidijade* (1984) izašao je i *Evangelistar* (1985), hrvatski i latinski, u dva sveska (ukupno cc. 1500 str.).

Evangelistar — Evangelistarium spada u sam vrh Marulićevih moralno-teoloških djela. Ističe se svojom cjelovitošću i zgusnutijim iskazom u pjesnikovu književnom tretiranju slične problematike; etički potvrđuje svoga autora. Jer, kao što ga *Judita* i *Davidijada (Davidias)* određuju kao pjesnika, tako ga *Evangelistar* i *Institucija (De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum)* karakteriziraju kao moralno-teološkog i humanističkog mislioca i pisca. Ova su mu djela na latniskom jeziku pronijela slavu svijetom. U 16. i 17. stoljeću *Evangelistar* je doživio 10 izdanja u izvorniku i jedno u talijanskom prijevodu, a *Institucija* ukupno oko 50, u evropskim kulturnim središtima onoga doba. Iako taj odnos, s obzirom na broj izdanja, daje izrazitu prednost *Instituciji*, koja joj u literarno-atraktivnom smislu doista i pripada, *Evangelistar* je po svojoj sustavnosti i etičkoj dorečenosti u moralno-teološkoj valorizaciji važniji. Po svojoj je strukturi i obradi kompendij autorove etičke misli i moralne pouke. Zauzima važno mjesto u moralno-teološkoj literaturi svoga vremena. Obrađuje cjelovitu osobnu praksu i široko zahvaća u životne odnose, u javno i privatno moralno ponašanje.

Evangelistar je u cjelini plod pjesnikove etičke vene i religiozno-humanističkog angažmana. Marulić se izravno uključuje u tokove evropske misli i indirektno dijalogizira s različitim mišljenjima i aktualnom praksom. Određen je

i dorečen. Koliko god je egzistencijalno senzibilan, toliko je, u duhu svog opredjeljenja, esencijalistički načelan i siguran. Moral je apsolutna zbilja, svojstven je ljudskom biću i prijeko potreban u životu pojedinca i u društvu. Dobrota je ili, kako on kaže, krepostan život poziv čovjeka. Kriterij mu je u tome s jedne strane praktično iskustvo, s druge sigurna biblijska poruka. Naravno spoznaju u njegovu svijetu gledanja podupire evanđeoska pouka. Vrlina je prirodna strana svake osobe, porok nedostatka dobra ili, točnije, posljedica prvoga grijeha i osobne izopačenosti. Sreća je imanentna kategorija. Čovjek nužno za njom teži. No, prava je sreća prema *Evangelistaru* u praktičnom prihvaćanju dužnosti, u kreposnom životu, i konačnom blaženstvu. Na taj se način etika i religiozna opcija međusobno prožimlju, u nužnom su suodnosu i međusobnoj ovisnosti. Marulić se pri tome utječe objavi. Ono što um ne može dokučiti, on kaže, otkriva objava. U tom smislu zastupa opću harmoniju između vjere i razuma, te namjerno mimoilazi rasprave o dvostrukoj istini koje su u njegovo doba, pod utjecajem okamizma i averoizma, bile u modi.

a. Teoretska osnova ili biblijska orijentacija Evangelistara

Marulića, u biti, vodi njegova praktična svrha. Ne upušta se stoga, bar ne izravno, u raspravljanje o izvorima moralnog rada i o temeljnim načelima morala. Međutim, to nas ne smije zbuniti ili zavarati, Jer, iako posebno ne obrađuje teoretsko-moralna polazišta i osnovna etička načela, nipošto ih ne zanemaruje. Dapače, neprestano ih u svom narativnom stilu, na jedan ili drugi način, ističe i brižno utkiva u svoje poruke. Biblija mu je glavno polazište. Ona je u njegovim očima stjecište ljudske i božanske mudrosti; zato se u svojoj načelnoj oporbi prema stoičkoj filozofiji i starim pjesnicima, kad je riječ o moralu, stalno na nju poziva, uključujući u nju, u njezinu objavu i poruku, potrebni racionalni postupak i široko životno iskustvo.

Pokušamo li, zbog uvida u etičke postavke ovog Marulićeva djela, izdvojiti neke zasade na kojima se zasniva, vidjet ćemo da su to odreda osnovne pretpostavke morala. Etika se u Marulićevim očima »izdiže iznad svih znanosti«, »jer se bavi uređenjem vladanja u životu« (Predgovor). Apsolutno je potrebna i praktično ostvariva. Čovjek je po naravi etičko biće: slobodno, svjesno i odgovorno; osoba koja ima svoja prava i dužnosti. Glavni je faktor i konkretan akter morala. On odlučuje o svom činu i njegovoj kvalifikaciji, po nakani i ostvarenju. Jer, koliko god je etički labilan, ničim nije moralno determiniran. Razum je — razumnost — bitna označnica ljudskoga duha i praktični putokaz moralnog ponašanja (usp. I, 15, 17; II, 13). Prirodni glas savjesti (II, 4), sloboda volje (II, 12; III, 20), moralna usmjerenost, motiviranost i konačna svrha (III, 6) u *Evangelistaru* su na više mjesta jasno naznačeni i potvrđeni. Autor na njima gradi i s njima u svojim zaključcima računa.

Pozivajući se izravno na Bibliju, Marulić istodobno poseže za iskustveno-naravnim i religioznim sredstvima u svrhu afirmacije i opsluživanja moralnog reda. Na temelju općeg opredjeljenja i čestih postupnih uzročno-posljedičnih odnosa i asocijacija, stalno su mu pred očima osnovne postavke kršćanskog morala i njegova etička načela. Zbog toga možemo slobodno zaključiti da je *Evangelistar* po svom nutarnjem određenju — aksiološki, tematski i metodski — za razliku od opće posebna kršćanska moralna svoga doba. Vrijeme je to kad se moralna teologija s jedne strane izravno veže uz bogoslovnu dogmatiku, a s druge polako specificira i osamostaljuje, tražeći načina da jednostavnije, biblijski, izloži ono što je prije skolastika školski tumačila kroz opću teologiju, dogmu i naravni moralni zakon. Ni Marulić ne odstupa od tih polazišta. *Evangeliste* mu je smjer i putokaz; svoju etiku praktično teološki motivira, pridajući joj za uzvrat moralnu i religioznu funkciju u životu. Teološki su mu principi primarni, oni osvjetljaju etičke ili, bolje, jedni se u drugima nalaze. Moral shvaća transcendentno. Čovjek ga ne može i ne smije mijenjati po svojoj volji. Bog mu je, kaže, začetnik, jamac i konačna svrha. U sebi je nepovrediv, apsolutan. Na taj način bogoslovne kreposti — vjera, ufanje i ljubav — postaju ne samo praktično okosnicom Marulićeva etičkog sustava nego i religioznim jamstvom moralne ortoprakse.

b. Metodski postupak i slojevitost stila

Krećući se u tom moralno-teološkom okviru, Marulić se služi bogatim životnim iskustvom, svojim humanističkim znanjem i književnim umijećem. Čovjek mu je stalno pred očima, i to konkretni čovjek sa svojom stvarnošću. Koliko god stoga piše u funkciji konačne svrhe, u njegovu izlaganju ispod sakralne teksture progovara istinska životna zbilja. Usprkos konstantnoj načelnosti, čvrstini nauke i zahtijevnosti pouke, Marulić se psihološki obraća svomu čitaocu. Nikada ga maniheistički ne sudi i ne odbacuje. Dapače, priznaje mu odlučujuću ulogu u moralnom životu te, unatoč svom asketskom rigorizmu i moralističkom prijekoru, ostaje trajno optimist: vjeruje da je čovjek dobar i da se — i kad je u najgorem položaju — mora nadati (II, 14). Potrudi li se, uspijet će. Poput Sokrata, koji je vjerovao da je spoznaja, znanje, bitan uvjet moralnog vladanja, i Marulić je uvjeren da će njegova pouka pozitivno djelovati. Zato prosvjetiteljski nastupa i uči, polazi iz konkretne situacije.

Evangelistar je na svoj način tipičan i zanimljiv. Tkan je narativno, pripovjedački. Dapače, isprepleten je različitim razinama i motivima; složen je i slojevit. Ima u njemu znanstveno-misaone osnove, ima poticajno-literarnog tkiva, didaktičko-religioznog obrazlaganja: zasada, navoda, primjera, savjeta i čvrstih normativnih zaključaka. Neprestano se susreću i međusobno prožimlju racionalno-logički i emocionalno-psihološki momenti, teološka i humanističko-antropološka razina, naravna i religiozno-nadnaravna perspektiva. Vješto se drži na distanci i od asketsko-mistične književnosti i od školskih, postupno normiranih, moralno-teoloških traktata (instituciones morales). Ima nešto zajedničko s jednom i drugom vrstom onodobne moralne literature, ali ga bitno određuju njegova originalna struktura i nutarnja stilska sugestivnost.

Marulić je, očito, studijski koncipirao svoje djelo, tematski ga je — etički i teološki — raščlanio i predmetno podijelio na knjige i poglavlja, ali ga je u obradi pretvorio u jedinstveno tkivo. U stvari, Marulić se služi kombiniranim postupkom, i to tako uvjerljivo i vješto da se na prvi mah i ne zapažaju svi elementi i komponente. Samo ako ga analitički promatramo, vidjet ćemo da se u *Evangelistaru*, implicitno i eksplicitno, susreću zajedno kršćanska mistika i humanistička ravnina shvaćanja, moralistička budnost i finalistička pragmatika, afektivna motivika i opora askeza, egzistencijalna optika i logički postupak, dedukcija i indukcija u jedinstvenom pripovjedačkom poretku. Dinamičnost je važan faktor Marulićeva stila; ona čini da se spomenuta predmetna složenost i kompletementarnost različitih motiva i razina između sebe skladno dopunjuju i sugestivno djeluju.

c. Tematika Evangelistara

Tematski Marulić se kreće u okvirima svoga vremena. Zanima ga konkretni život, i to prvenstveno područje kreposti, praktičnih obaveza i dužnosti. Uz isticanje vrlina i naglašenost konačne svrhe zabrinjavaju ga — kao nužni stilski i životni kontrapunkt — ljudski poroci i mane. Obraduje tako različite stvarnosti i područja, ali ga posebno zaokuplja, u duhu ondašnje individualne etike, osoba sa svojim stvarnim mogućnostima i moralnim likom, ljudsko konkretno ponašanje. Naravno, od pojedinca se pomiče prema zajedničkim moralnim obavezama i međuljudskim odnosima. Posebno se zaustavlja na obiteljskom životu, na odgoju i nekim socijalnim pitanjima, pod prizmom siromaštva i bogatstva, dobročinstava i međusobnih nepravda, rada i nerada, odnosno, na društvenom značenju vrlina i, kako on kaže, poroka i grijeha.

Evangelistar je stoga tematski vrlo raznolik. Zadire u egzistencijalnu kompleksnost života. Složen je i nemoguće ga je ukratko sažeti. Glavna mu je briga kako uskladiti životnu stvarnost s idealnom vizijom etičkog življenja. U ekspozicijama je analitički prodoran, a u zaključcima sintetički zgusnut i povezan.

Vjera, ufanje i ljubav — nutarnja tematika *Evangelistara* — po svojoj su funkciji strukturalni okvir mnogo kompleksnijeg egzistencijalno-moralnog supstrata. Nije riječ samo o vjeri i nevjeri, o postu i odricanju, herezi, idolatriji, pohoti i bludu, niti samo o vjerskim dužnostima, Božjim zapovijedima i sakramentima, nego o općim čudorednim temama, o ljudskim vrlinama i po-

rocima, o životu kako ga je s jedne strane Marulić vidio, odnosno, s druge strane, kako ga je u svom shvaćanju zamišljao i preporučavao. Riječ je naime o čitavom spektru ljudskih nemira i težnja, bojazni, razočaranja i sumnja, o tjeskobama, strastima i kompleksima, kao i o moralnim uputama i primjerima. Sve je to isprepletano i narativno sabrano u tematske cjeline, tako da se s pravom može kazati da se u *Evangelistaru* radi o cjelovitoj slici ljudskoga etosa. Na red dolazi vjera i nevjera, kušnje i pohote, ljubav i mržnja, plemenitost i sebljublje, bogatstvo i siromaštvo, kršćanska nauka i životna stvarnost, odoljevanje napasti i popuštanje, pohlepa, laž, oholost i raskoš, blud i pijanstvo, škrtost i izrabljivanje, psovka i ocrnjivanje, demon i grijeh, idolatrija i hereza, odnosno, da bar djelomično spomenemo, razboritost, mudrost i hrabrost, umjerenost i ustrajnost, darežljivost i zahvalnost, opraštanje i ljubav, nenavidnost, prijateljstvo, sloga i suradnja, budnost i upornost, pravednost, istinoljubivost, iskrenost, nevinost, čovjekoljublje i pobožnost, povjerenje i strpljivost, aktualno stanje i mogućnost promjene...

Kao i u *Instituciji* Marulić i ovdje razotkriva ljudske pogreške i mane, da bi potakao na vrline. Općenito se služi zgusnutom ekspozicijom i kratkom refleksijom. Poticajnom slikom i odgovarajućim komentarom biblijskog navoda vodi do čvrsta zaključka, od kojega u stvari najčešće polazi i prema kojemu uporno slijedi. Biblija mu je putokaz i potpora. Ona je kriterij moralne prakse. Najčešće se na nju poziva. Čvrsto se drži pri tome humanističkog načela »*doctrina cum pietate*« (znaje s pobožnošću), odnosno, »*docta pietas*« (učena pobožnost); ali, kad je riječ o etičkoj valorizaciji znanosti i morala, otvoreno se stavlja na stranu dobrote i vrline. Draža mu je krepost bez učenosti nego učenost bez kreposti. Zbog toga često, poglavito u Predgovoru i Zaglavku, naglašava prednost moralke pred filozofijom, etike pred poezijom.

d. Strukturalna podjela *Evangelistara*

Evangelistar je strukturalno podijeljen u sedam knjiga. Uhodani je to običaj onoga vremena. Međutim, sama postava i predmetna razdioba nose na sebi temeljni biljeg Marulićeva opredjeljenja. On slijedi svoj stil. Osnovna su mu polazišta bogoslovne kreposti. Uz njih, što je stanovita novost, povezuje čitavu moralnu praksu. Dekalog i naravne, stožerne kreposti podređuje vjeri, ufanju i ljubavi. S njima počinje i na njima gradi.

Prva je knjiga posvećena vjeri ili, bolje, onomu dijelu etičko-religiozne prakse, koji je, po Marulićevu sudu, izravno povezan s vjerom. Riječ je tu u 28 poglavlja o različitim interferencijama vjere i morala. Osnovna teza da je vjera bez dobrih djela mrtva nameće autoru niz konkretnih pitanja koja poniru u životnu problematiku različitih područja. Zanimljivo je da je Marulićeva koncepcija etike u biti intelektualistička; razum mu je praktična odrednica moralnog ponašanja (I, 15, 17).

Ufanju su, naslovno, namijenjene dvije knjige, druga i treća. Tematika je vrlo raščlanjena. U drugoj je knjizi 27, u trećoj 30 poglavlja. U tim se dvjema knjigama, poglavito u drugoj psihološki obraća čovjeku. Ponire u tajne nade i dubine razočaranja. Unatoč svemu, optimistički postupi, ohrabruje (usp. II, 14). Naglasak mu je na imanentnoj funkciji ufanja, koja je i danas vrlo aktualna u filozofiji i teologiji nade.

I ovdje se, u trećoj knjizi, ponavlja Marulićeva središnja misao da je čovjek gospodar svoga čina: »duša se može«, kaže »služeći se slobodom volje, okrenuti na koju god stranu htjedne« (III, 20), iako je njezina priroda usmjeruje prema vrlini. Marulić smatra da je krepost pravi poziv čovjeka, dapače da ga razum na to potiče: »Čovjek je«, tumači, »razumno biće... urođen mu je, naime, razum koji i teži za dobrim i kloni se zla« (III, 4).

Ljubav je u *Evangelistaru* dobila najviše mjesta i glavnu ulogu u Marulićevu etičkom sustavu. Posvećene su joj četiri knjige, od IV. do VII. Ona je u stvari glavna osovina oko koje se odvija ili, bolje, kroz koju se doživljava moralnost i cjelokupna stvarnost ljudskih odnosa, života i konkretnog čina. Praktični je princip morala. Marulić je indirektno dovodi u vezu s nutarnjim odlukama i životnom praksom, u perspektivi morala ljubavi.